

UNIVERSITY OF COPENHAGEN

Det grænseoverskridende feltarbejde

Kristensen, Nanna Hauge

Published in:
Jordens Folk

Publication date:
2017

Document version
Peer-review version

Citation for published version (APA):
Kristensen, N. H. (2017). Det grænseoverskridende feltarbejde. *Jordens Folk*, 3-4(52), 70-77.

Det grænseoverskridende feltarbejde

Af Nanna Hauge Kristensen

At være på feltarbejde kan være en grænseoverskridende oplevelse – på flere måder. Vi er tilstede med vores person. Hvad det betyder, giver vi dog sparsom opmærksomhed. Vi er trænede i at tale om, hvordan vi påvirker felten, men hvordan påvirker felten os? Med afsæt i mit kandidatfeltarbejde på et dansk hospice og autoetnografiske eksempler, vil jeg vise, hvordan felt og liv, det faglige og det personlige, vanskeligt lader sig adskille. Mit ønske er, at vi som antropologer taler mere om de erfaringer, der berører os, men ofte henvises til en privat og tavs sfære.

Klokken er fem minutter over halv seks på Carls stue, da han trækker vejret for sidste gang. Leonora, Carls kone, og hans voksne datter Cindy sidder ved hans seng. En sygeplejerske står en halv meter bag dem.

Jeg står i baggrunden og betragter. Rytmen i hans åndedræt. Først raslende med pauser, så hurtig. Ventetiden, da det er ophørt. Leonoras ord til Carl. Cindys stilhed. Måden de holder hans hænder og kysser hans pande. Carls slappe krop i sengen, hældende til den ene side. Det lille skib på natbordet, som han har fået af sin 11-årige søn. Leonoras strikkesøj. En halvtom kop med kaffe, der måske stadig er varm. Uret over døren. Minuttallet.

Jeg forsøger at fastfryse billederne for bagefter at nedskrive dem i min notesbog. Det er en tirsdag i maj 2012. Klokken nærmer sig spisetid, og jeg er på mit kandidatfeltarbejde. Der er stadig halvanden måned tilbage af feltarbejdet. Men efter Carls død er jeg mat. Matheden gør det svært for mig at involvere mig i flere beboere, som de syge kaldes på hospice. Jeg har ikke overskud til flere pludselige dødsfald. Ikke flere relationer, som skæres af, når de er ved at vokse frem. Ikke flere uafsluttede samtaler, der hænger fast i tankerne eller planer, som ikke bliver til noget. I Carls tilfælde havde jeg, weekenden inden hans død, lavet en aftale med familien om at hjælpe hans 11-årige søn med at filme sin far. Det fik vi ikke gjort.

Det er ikke overraskende, at mennesker dør på et hospice. Men uforudsigeligheden, hvormed det sker, kommer bag på mig. Det er en uforudsigelighed, som er forbundet med en følelse af kontroltab. Det er ikke muligt at planlægge eller udskyde. Felten, som den tegner sig den ene dag, kan være visket ud den næste. For mig er uforudsigeligheden et metodisk vilkår og et voksende analytisk tema. For personalet er den et arbejdsvilkår. Den er et eksistensvilkår for os alle, men det er først på hospice, jeg begynder at erfare, hvad det betyder.

Efter Carls død holder jeg større afstand til beboerne. I stedet følger jeg personalet, særligt sygeplejerskerne. Når jeg spørger dem, hvordan de håndterer det kontinuerlige møde med død og ophør, hører jeg udtryk som "vi bruger vores faglighed som en beskyttelse" eller "vi bruger vores faglighed til ikke at komme til at græde". Det vækker refleksioner over min egen faglighed, som er i sin tilblivelse. Min faglighed er ikke én, der kvalificerer mig til at *være* i den specifikke felt, men til at *undersøge* den. Og at være dér, på feltarbejde, gør noget ved mig. Dog er det først i den efterfølgende specialeproces, at jeg for alvor konfronteres med, hvad mødet med de mange døende mennesker sætter i gang.

Jeg vil nu beskrive nogle af de sårbarheder og paradokser, jeg oplevede under og efter mit feltarbejde. Hvor sårbarhederne er mine egne, ser jeg paradokserne som generelle for vores fag. Vi skal tilbage på hospice.

Parallelle tavsheder

En sen eftermiddag sidder jeg med en medarbejder i opholdsstuen. Det skumrer på den anden side af panoramavinduerne. Udover os er stuen tom. Vi taler om hendes arbejde på hospice. Hun beskriver det som "at stå på kanten af en afgrund, hvor nogle falder ned, mens andre bliver stående, vender om og følger nogle nye hen til kanten". Da jeg spørger, hvordan hun oplever det møde med kanten, svarer hun:

"Jeg kom til at tænke på, at vi taler knap så meget om, hvad der sker, når nogen falder ud over kanten. Vi er meget dygtige hen til kanten, og så er der nogle, der falder. Og det rum, der er dér, snakker vi ikke så meget om. Og selvfølgelig - for det hører jo ikke direkte under det faglige. Vi ved jo ikke, hvad døden er".

Personalet på hospice arbejder med døende hver dag. De taler om dødsforløb, dødstegn, dødsangst, dødsaccept og meget andet. Dog er det primært beboernes og de pårørendes perspektiver, som udveksles. Hvad det gør ved den enkelte medarbejder at "følge mennesker hen til kanten", er ikke en del af samtalen. Det er de ansattes subjektive tanker, forestillinger og erfaringer omkring døden heller ikke.

Det kan overraske, at der ikke er en levende dialog om, hvad arbejdet med døende og døden gør ved den enkelte medarbejder på hospice. Et sted, hvor vokabulariet for beboernes dødsprocesser er så veludviklet og nuanceret, slår det mig, at sproget er foret med en tavs, implicit bagside. Dét, personalet ikke taler om, er dem selv.

Det er ikke svært for mig at få øje på dét, jeg vil kalde tavshedsparadokset på hospice - og nogle af dets konsekvenser. Eksempelvis gav flere medarbejdere udtryk for en følelse af ensomhed i deres arbejde. Det tager længere tid at lytte ind i de tavsheder, der ligger i mit eget fag. Faktisk er det først i arbejdet med denne artikel, hvor jeg ser paralleller til medarbejdernes praksis, at jeg bliver opmærksom på det paradoks, jeg selv er en del af.

Som antropologer er vi trænede i at skrive den Anden frem. Vi har et rigt vokabularium for, hvordan vi påvirker den felt, vi er en del af, og tradition for at give det opmærksomhed. Men når det handler om os selv, om hvordan vi påvirkes af felten, er sproget og samtalen anderledes fraværende. Også de grænsedragninger imellem det faglige og det personlige, som medarbejderen på hospice giver udtryk for, oplever jeg i antropologien. I min optik opstår tavshederne blandt andet heraf.

Antologien "The Shadow Side of Fieldwork" omhandler situationer, hvor grænserne mellem liv og formel etnografi sløres og feltarbejdet derfor mister sin afgrænsning. Den har inspireret mig til at reflektere over de grænsedragninger, jeg oplever. Vores metode kræver, at vi bruger os selv, vores møder og vores relationer som vores primære forskningsinstrumenter. Det professionelle og det personlige liv er derfor tæt forbundne. Alligevel opererer vi med en adskillelse. Der er erfaringer, som kvalificeres som viden og bearbejdes frem i tekst. Og der er erfaringer, som i højere grad gemmes væk.

De grænser vi drager imellem det faglige og det personlige, adskiller således den viden, som deles og gøres offentlig, fra den viden, som henlægges til en privat - og ofte tavs- sfære.

De grænser vi drager mellem felt og liv, fag og person, offentlig og privat har betydning. En konsekvens er, at vi ikke har et sprog og et rum indenfor antropologien til at favne en stor del af vores erfaringer. Det kan give en følelse af ensomhed og desorientering. For hvad stiller vi op med de oplevelser, som ikke får sprog?

Vi husker det, andre vil glemme

Som ugerne går på mit feltarbejde, bliver jeg mere og mere optaget af, hvordan personalet håndterer arbejdet med døende mennesker og deres pårørende. Flere sygeplejersker fortæller, hvordan de bruger hjemturen fra hospice til at bearbejde dagens oplevelser. Når de stiger ud af bilen derhjemme, forsøger de at lægge arbejdsdagen og beboerne bag sig. Der er dog undtagelser. Situationer, hvor det ikke er muligt. En sygeplejerske beskriver, hvordan hun var blevet så knyttet til en beboer, at hun en lørdag aften "blev nødt til at tage bilen og køre forbi hospice for at se, om der var lys i hans vindue". Men overordnet betoner sygeplejerskerne vigtigheden af "ikke at tage det med hjem".

Antropologen Britt Boesen, som har lavet feltarbejde i Danmark blandt mennesker, der håndterer afdøde, beretter om lignende eller mere konkrete afgrænsninger. Eksempelvis fortæller de obducenter, som Boesen følger, at de, første gang de forlader obducer-rummet, sætter skohælen mod den lukkede dør med ordene "der er det nu". På den måde markerer de, at oplevelserne skal blive derinde. Et sådant kropsligt lukningsritual, som skal afgrænse og forsegle oplevelserne bag døren, er ikke muligt for antropologen. Tværtimod fordrer vores faglighed, at vi tager oplevelserne med os for at bearbejde dem analytisk. Fastholdelsen er fundamentet for vores videre praksis. Hvor det, for nogle af de mennesker, der arbejder med døende og afdøde, handler om at glemme, forsøger vi at huske. Og hvor de har strategier til at lukke af, er vores tilstedeværelse betinget af en særlig åbenhed.

Boesen beskriver i sit speciale, hvordan hun må afbryde sit feltarbejde efter den første uge, hvor hun har set adskillige afdøde personer. Da indtrykkene trænger ind, oplever hun en form

for chok og holder en pause på halvanden måned. Derefter ændrer hun fokus til de professionelle og vælger ikke at se flere døde.

Jeg oplever ikke et sammenbrud under mit feltarbejde. Jeg vågner ikke en morgen ude af stand til at tage af sted. Men jeg husker stadig ængstelsen, når jeg, især efter weekender, går fra garderoben i enden af hospice op ad gangen. Hvilke stuer står tomme? Hvem brænder lyset i dagligstuen for i dag? Hvilke stuer har en ny beboer? Det svære var ikke så meget dét, jeg var med til. Det var mere dét, jeg ikke var med til. De uventede overraskelser. Dér, hvor jeg ikke vidste, hvad der var sket.

Overordnet fremstår mit feltarbejde som en sammensat strøm af begivenheder og følelser. Det var ikke kun tungt at lave feltarbejde på hospice. Langt fra. Humor og livfuldhed var en stor del af hverdagen. Faktisk oplevede jeg at blive bevæget på en måde, som inspirerede mig til at værdsætte mit eget liv. Indtil noget andet opstod. Det punkt kom i specialeprocessen. Der, hvor jeg sad alene med alle de erfaringer, jeg havde "taget med hjem".

Kældermennesket på Antropologi

Vi startede på Carls stue. Efter Carls død skal jeg hente vaskeklude i skyllerummet, så sygeplejerskerne kan gøre ham i stand. Da jeg kommer ud fra stuen, kan jeg høre grin og sang i opholdsstuen ved siden af. Sådan er det på hospice. Liv, død, glæde og sorg udfolder sig samtidigt og bliver ført med fra det ene rum til det andet. Eller efterladt bag en lukket dør.

Efter feltarbejdet sidder jeg i bogstavelig forstand i specialekælderen. Det vil sige på et specialekontor placeret i kælderen på Institut for Antropologi i København. Feltens fællesskab er forladt, og jeg er forholdsvis alene med mine erfaringer, som skal konverteres til en analyse.

Ofte skelner vi mellem en empirisk nærhed og en analytisk distance. Det teoretiske blik på vores data kan spænde rummet ud, så materialet løsrives fra vores subjektive oplevelser og sættes i en anden kontekst. Det er dét, der kendetegner den analytiske distance. Men samtidig kan der ske noget andet. Jeg oplevede, at der i bearbejdelsen af mine data opstod en form for

intimitet med mit materiale. De oplevelser, det bestod af, eksisterede ikke længere uden for mig. De var kun i mine tanker og min skrift. Denne analytiske nærhed med blandt andet døden var på nogle måder sværere end den empiriske nærhed. Fordi den var mere ensom og mere stillestående.

Antropologen Vincent Crapanzano beskriver, hvordan konfrontationen med felten ikke ophører, selvom felten forlades fysisk. Konfrontationen fortsætter. Først når det sidste punktum i skriveprocessen er sat, slipper feltens tentakler – hvis de nogensinde slipper. I mit tilfælde fortsatte konfrontationen med felten og dens temaer ikke bare i skriveprocessen. Den intensiveredes. Mit analytiske fokus på døden, drev mig til at zoome ind på dødsprocesserne. Teoretisk blev jeg derfor sammenfiltret med død på nye måder, som gjorde døden tilstedeværende, ikke bare i de liv, jeg så afslutte under feltarbejdet, men også i mit eget liv.

I de måneder, hvor jeg sad i specialekælderen og skrev om døden, blev jeg bange for at dø. Jeg blev angst for at miste, angst for at blive syg og angst for at skulle forlade mine nære. Samtidig flød hændelser i mit private liv ind i processen. Et vennepars sygdom udviklede sig parallelt med min skrivning. Det gjorde erfaringen af uforudsigelighed dybere. De var på min alder. Deres datter blev født en måned før min søn. Han fik konstateret en tumor i hjernen, hun leukemi.

Alvorlig sygdom kunne ikke længere afgrænses til felten. Det var et fænomen, som sivede ind i min omgangskreds, blandt mennesker, jeg følte mig beslægtet med og hvis liv lignede mit. I mine venners tilfælde var jeg ikke en del af den inderste kreds. Jeg fulgte dem på lidt afstand. Alligevel, eller måske også derfor, oplevede jeg en stærk identifikation med dem. De levede mit mareridt, uden at det havde noget med dem at gøre. Det var min angst, mit skred ind i uforudsigelighed, som talte igennem mine forestillinger om, hvad de gennemlevede.

Det er min erfaring, at der sker noget, når man bevidner på afstand. Den abstrakte, imaginære smerte, kan ruske på en anden måde end den direkte smerte. Måske var det også derfor, at det svære på hospice ikke var dét, jeg oplevede, men dét, som skete i mit fravær. Det var de huller, jeg måtte udfylde med mine egne forestillinger.

Mine venners forløb og feltarbejdets erfaringer med sygdom og død gjorde, at jeg følte et stigende pres for at være taknemmelig for mit eget liv. Men jo mere jeg følte, at jeg burde være

taknemmelig, jo mindre var jeg i stand til at mærke det. Skam og sorg var det, som fyldte mest. Samtidig kæmpede jeg med at få specialet færdigt. Med alle dets løse ender optog det meget plads. Præstationsangst, tabsangst, dødsangst smeltede sammen. Det blev svært at sove og svært at spise. Imens jeg skrev om, hvordan personalet på hospice forsøger at skabe en eksistentiel balance mellem kontrol og magtesløshed i mødet med de døende, havde jeg selv en grotesk følelse af at miste fodfæste.

Tentakler som ikke afhægtes

Selvom det nu er nogle år siden, jeg var på feltarbejde og skrev speciale, resonerer erfaringerne stadig i mig. Mine venner døde begge to kort efter, jeg afleverede specialet. Han først, hun præcis tre uger efter.

Noget lettede efter specialet, men min angst for at blive syg, miste eller dø, slap ikke. Felten, hvor det var en konkret hverdag, blev forladt, og skriveprocessen, hvor jeg fokuserede på det, blev afsluttet. Men uforudsigelighed, livets drejninger og livets ophør er her, uanset hvad.

Jeg refererede tidligere til Vincent Crapanzano, som peger på, at feltens tentakler først afhægtes, når skriveprocessen er afsluttet – hvis de afhægtes. Det er min erfaring, at det gør de ikke nødvendigvis. Tentakler kan forstås på andre måder end som tråde, der hægter sig fast en tid og siden slipper. Eksempelvis stemmer feministen og biologen Donna Haraways tilgang til det tentakulære mere overens med min oplevelse. Hun anvender tentakler til at begrebsliggøre de levende forgreninger, de net med uafsluttede ender, vi lever og dør i. Ikke kun os mennesker, men "human and non human". I sin latinske oprindelse kommer tentakler af tentaculum, som betyder "føler". Verbet tentare betyder at "føle", at "prøve".

Det inspirerer mig til at se feltarbejdet, ikke bare som tentakler, der rækker ind i skriveprocessen, men som noget tentakulært, der rækker ind i livet. Her forgrener og forvikler vores erfaringer sig på sære måder med alt det andet, vi lever med. Vi føler, vi prøver os frem. Vi berøres. Vi bevæger os i det her net af erfaringer, hvor nogle kaldes faglige, andre sociale, nogle personlige, og endnu andre private. Men de væver sig ind i hinanden. Både mens vi er på feltarbejde og bagefter. Feltarbejdet rækker ind i livet, og vores øvrige liv

rækker ind i feltarbejdet og vores analytiske processer. Vi kan forsøge at drage grænser, men de eroderes af de tentakulære virkeligheder, der eksisterer i os, og som vi eksisterer i.

At dele feltarbejdets aftryk

Jeg har med denne artikel ønsket at sætte fokus på, hvordan feltarbejdet kan påvirke feltarbejderen – også udenfor feltarbejdets tid og rum. Inspireret af den tavshed, jeg så omslutte de subjektive oplevelser blandt medarbejderne på hospice, har jeg draget paralleller til de tavsheder og grænsedragninger, jeg oplever i mit eget fag. Vi siger som noget selvfølgeligt, at vi bruger os selv som forskningsinstrumenter. Men hvad det medfører, taler vi i mindre grad om. Jeg ser heller ikke, at der tages et institutionelt ansvar for, hvad det betyder i praksis. I det mindste ikke her på Institut for Antropologi i København, hvor jeg er situeret. Dog har studienævnet udviklet et vejledningsforløb for kandidatstuderende på feltarbejde, ligesom der på initiativ af Cecilie Rubow og Mette Line Ringsted Nimb er forslag til en supervisionspraksis. Det er et vigtigt skridt til at skabe rum for nogle af de erfaringer, som opstår, men har svært ved at finde plads, i en antropologisk ramme.

For personalet på hospice hører det rum, hvor døden bor ikke under det faglige, for ingen ved hvad døden er. Sådan kan medarbejderens udsagn tidligere i artiklen groft sammenfattes. Men måske er det netop vigtigt at tale om det uvisse. På hospice såvel som i antropologien. Ikke kun de uvisheder, vi erfarer i vores samtalepartnere, når vi er på feltarbejde – også dem vi erfarer i os selv. Når vi lukker døren til de desorienteringer og sårbarheder, der knytter sig til vores fag, med den begrundelse, at de ikke hører under det faglige, mener jeg, at vi afskærer os fra vigtige samtaler. Mit ærinde er ikke, at vores vidensformidling skal konverteres til en form for autoetnografi. Men som Foucault påpeger, så er alting - også vores videns produktion - et delvist stykke autobiografi. Skellene mellem de faglige og de personlige dimensioner af erfaringen er ikke statiske. De er flydende, flytbare og individuelle. Ved at tale om, hvad som inkluderes og hvad som ekskluderes i vores vidensdeling, kan vi måske udvikle et antropologisk sprog, som i højere grad favner feltarbejdsoplevelsen. Og dermed skaber andre forudsætninger for at være på feltarbejde og for at vende hjem igen.

I mit tilfælde får jeg, året efter jeg har afleveret mit speciale, en brystcancer diagnose. På årsdagen for begge mine venners død, ligger jeg selv og får kemoterapi. Det er først, da jeg selv bliver erklæret syg, at min angst for sygdom og død svinder. Nu bevidner jeg ikke længere på afstand, nu erfarer jeg selv. Det er der åbenbart en form for lindring i.

Tæt på og alligevel på afstand. Det er vigtigt at anerkende, hvad det betyder at være tilstede som feltarbejder. Det er en særlig og ofte sær position med forviklinger og forgreninger ind i andres og eget liv. Når vi træder ind i en felt, kommer vi med en grundtone, som har betydning for, hvordan felten vibrerer i os. Der kan opstå forskellige reaktioner. Og reaktioner kan komme med forskydninger. Om, hvordan eller hvornår vores reaktioner kommer til udtryk, ved vi ikke. Det kan være subtilt eller tydeligt, og det kan korrespondere med andre fænomener, andre livsbegivenheder. Feltarbejdet behøver ikke være dramatisk for at berøre. Vi behøver ikke stå ved et døende menneske på en hospicestue. Felter kan røre og være rørende på mange måder. Måske er det appellerende ved feltarbejdet netop, at det er grænseoverskridende – på flere måder. Det er mit ønske, at vi i højere grad udforsker og taler om, hvad det betyder. At vi inspirerer hinanden til at dele de mange forskellige aftryk, feltarbejderne sætter i os.

Tak Ida Sofie Matzen, Marie Kolling og Bjarke Oxlund for at kommentere på artiklen undervejs.

Litteraturliste samt forslag til videre læsning og lytning

Kristensen, Nanna Hauge (2013) *Livets Afvikling. Dimensioner af død på et hospice i Danmark*. Institut for Antropologi. Københavns Universitet.

McLean, Athena & Leibing, Anette (2007) *The Shadow Side of Fieldwork. Investigating the Blurred Borders between Ethnography and Life*. Blackwell Publishing. Oxford.

Nimb, Mette Line Ringsted & Rubow, Cecilie (Under udgivelse) *Supervision: Det hele menneske på feltarbejde. I: Antropologiske projekter*. Helle Bundgaard, Hanne Mogensen og Cecilie Rubow (red). Samfundslitteratur. København.

Podcasts:

<https://podstories.podbean.com/e/sommerregn/>

<https://podstories.podbean.com/e/pa-hospice/>